TÜRKİYE'DE DOLARİZASYON VE PARA İKAMESİ: 1990-1995

Nazende Özkaramete

Herhangi bir malın para olarak kabul edilmesi için üç fonksiyonu yerine getirmesi gereklidir. Bu fonksiyonlar değişim aracı olması, gelecekteki kullanımlar için saklanması ve birim olma özelliğidir. Ülkelerde, Merkez Bankaları tarafından çıkarılan paranın bu üç fonksiyonu yerine getirmesi beklenir. Ancak bazı ülkelerde, Merkez Bankalarının çıkardığı para değil, başka para birimleri bu üç fonksiyonun birin veya birkaçını yerine getirmektedir. Bu duruma para ikamesi veya dolarizasyon denmektedir. Dolarizasyon denmesinin nedeni ise yabancı para biriminin çoğunlukla A.B.D. doları olmasıdır.

Türkiye'de 1984'den sonra yerleşikler bankalarda döviz tevdiat hesapları açtırmaya başlamışlardır. Bu hesapların toplamı 1984'de 281.4 milyar TL iken, 1992'de 105669 milyar TL olmuş ve 1995 sonunda ise 900000 milyar TL'sını seçmiştir. Bu çalışmanın amacı toplam mevduatlar içersinde döviz hesaplarının oranını bulmak ve bu orandaki değişme ile döviz kurundaki değişme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde dolarizasyonun boyutları ve dolarizasyon ile kurdaki değişme (TL/$) arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde dolarizasyon ve para ikamesinin ekonomiye etkileri ve diğer bazı gelişmekte olan ülkelerdeki para ikamesi ve dolarizasyon incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye'deki para ikamesinin 1990-1995 dönemi için aylık ekonometrik analizi yapılmıştır.

I. TÜRKİYE'DE DOLARİZASYON

Çalışmanın birinci bölümünde, 1990-1995 döneminde Türkiye'deki dolarizasyon boyutları incelenecektir. Daha önce para ikamesi ve dolarizasyon terimlerini tanımlamak gereklidir. Yabancı paranın yerleşikler tarafından değişim aracı, saklama ve birim olarak yurtiçi paranın yerine kullanılmasına para ikamesi denmektedir. Bir çok çalışmada para ikamesi ve dolarizasyon aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak Calvo ve Végh (1992) para ikamesini dolarizasyon sürecinin son aşaması olarak kullanılırken, değişim aracı olarak kabul etmektedir. Calvo ve Végh'e göre dolarizasyonda yabancı para saklama aracı ve bi-

* Bilkent Üniversitesi Turizm Bölümü Öğretim Üyesi
Ekonomik Yaklaşım, Cilt 7, sayı 20, Bahar 1996

rim olarak kullanılmaz. Para ikamesinde ise yabancı para aynı zamanda değişim aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu nedenle Türkiye için her iki terimi de kullanabiliriz. Bu çalışma hem para ikamesi, hem de dolarizasyon terimleri kullanılmıştır çünkü incelediğimiz dönemde (1990-1995) A.B.D. doları kimi zaman hem değişim aracı olmuş hem de saklama ve hesap birim olarak kullanılmıştır.

Ekonomilerde yapılan işlemlerin ne kadarının yurt içi para ile ne kadarınında A.B.D. doları ile yapıldığına dolarizasyon denilmektedir. Dolarizasyon oranı yurt içi döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduata bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Ancak dolaşımdaki yabancı paraların da bu hesaplamaya dahil edilmesi daha gerçekçi bir oran verecektir, fakat dolaşımdaki yabancı para miktarını bulmak imkansız gibi gözüksede Bergstrand ve Budt (1990) çalışmalarında bankacılık sektörü dışındaki yabancı para miktarını da dahil etmişlerdir.

Bu çalışmada Türkiye için 1990-1995 döneminde dolarizasyon oranı aylık olarak hesaplanmıştır. Bu oran Ocak 1984-Ağustos 1992 için F.Selçuk (1994) tarafından hesaplanmıştır. Selçuk çalışmasında dolarizasyonu toplam döviz mevduatlarının M2Y'ye oranı olarak hesaplamıştır. Bu çalışmada ise, dolarizasyon oranı hesaplanırken döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduata oranı alınmıştır (Mueller, 1994).

$$\text{Dolarizasyon oranı} = \frac{\text{Yurtiçi yerleşiklerin döviz tevdiat hesapları}}{\text{Toplam mevduat}}$$

Döviz kurundaki (TL$) değişme ise kurun aylar itibarı ile yüzde değişmesiyle hesaplanmıştır. Bu hesaplamada (+) değerler TLsının değer kaybetmesini, (-) değerler ise TLsının değer kazandığını göstermektedir.

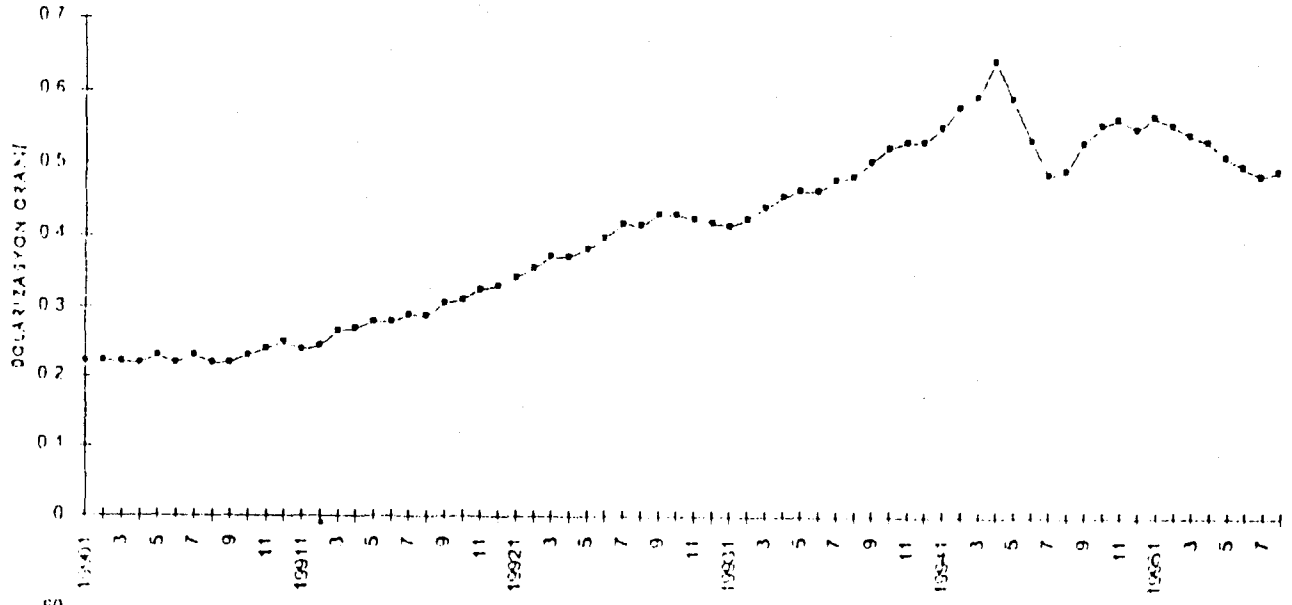
TABLO 1: Dolarizasyon Oranı ve Kurdaki Değişme

1990	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki Değişme	1991	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki Değişme
1	0.221	1.80	1	0.239	4.06
2	0.223	2.10	2	0.245	4.81
3	0.221	3.16	3	0.266	12.63
4	0.220	2.04	4	0.270	7.59
5	0.230	1.79	5	0.280	3.65
6	0.220	3.10	6	0.280	7.47
7	0.233	1.36	7	0.290	3.46
8	0.221	0.57	8	0.288	3.08
9	0.220	1.44	9	0.305	3.10
10	0.230	0.89	10	0.310	4.21
11	0.243	1.25	11	0.325	2.14
12	0.248	3.51	12	0.330	2.08

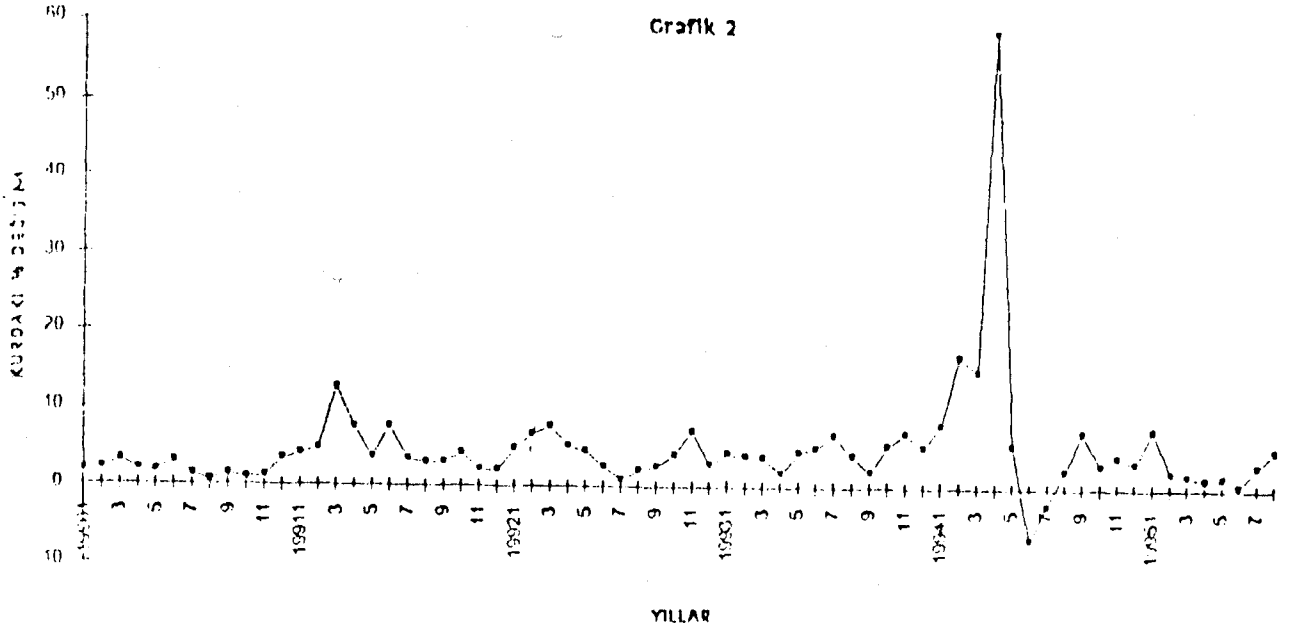
1992	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki Değişme	1993	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki Değişme
1	0.341	4.85	1	0.412	4.17
2	0.354	6.65	2	0.422	3.88
3	0.371	7.62	3	0.439	3.82
4	0.372	5.31	4	0.453	1.79
5	0.380	4.57	5	0.462	4.37
6	0.396	2.56	6	0.462	5.05
7	0.416	0.88	7	0.476	6.69
8	0.414	2.14	8	0.483	4.11
9	0.429	2.63	9	0.501	2.03
10	0.429	4.07	10	0.520	5.27
11	0.423	7.13	11	0.527	6.95
12	0.417	2.9	12	0.527	5.12

1994	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki Değişme	1995	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki Değişme
1	0.566	8.05	1	0.562	7.36
2	0.575	16.75	2	0.551	2.04
3	0.589	14.95	3	0.538	1.69
4	0.638	58.00	4	0.527	1.27
5	0.586	5.35	5	0.506	1.52
6	0.529	-6.48	6	0.494	0.56
7	0.4825	-2.25	7	0.483	2.95
8	0.4891	2.24	8	0.4865	4.86
9	0.526	7.11	9		
10	0.550	2.85	10		
11	0.559	3.94	11		
12	0.546	3.16	12		

Grafik 1

Grafik 2

Tabol 1'de 1990 (1) - 1995(8) dönemindeki dolarizasyon oranı ve kurdaki değişmeler görülmektedir. Bu iki değişkenin hareketi yıllara göre grafik 1 ve grafik 2 de görülmektedir.

Tablo 1'den görüldüğü gibi 1990 yılında dolarizasyon oranı yüzde 20'ler civarındadır. 1991, 1992 ve 1993 yıllarında bu oran artmıştır. 1994'ün dördüncü ayında (Nisan) bu oran incelenen dönemin en yüksek değerine ulaşmıştır. Toplam mevduatların yüzde 64'ü döviz tevdiat hesabı olarak tutulmaktadır. Bu oranın yüzde 64'e kadar çıkmasındaki etki 5 Nisan kararlarıdır. Tablo 1'den görüldüğü gibi 1994'ün dördüncü ayında TLsının değer kaybetmesi en yüksektir. 1994'ün altıncı ve yedinci aylarında kur bir önceki aya göre değer kazanmıştır, çünkü beşinci aya göre değer kaybetmesi azalmıştır. İncelediğimiz dönemde dolarizasyon oranı ortalama yüzde 40 iken aylık ortalama kurdaki değişme ise yüzde 4.73'dür.

Grafik 1,2 ve tablo 1'den görüldüğü gibi TLnin değer kaybının fazla olduğu aylarda dolarizasyon oranıda yüksektir. Doların değer kazandığı veya TL yıpranması arttıkça veya devam ettikçe, kişiler yurtiçi para yerine yabancı paraya kayarlar, bankalardaki döviz tevdiat hesapları artmakta ve dolarizasyon oranıda yükselmektedir.

II. PARA İKAMESİNİN ETKİLERİ VE LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE DOLARİZASYON

Sabit ve esnek döviz kuru sistemleri arasında, esnek kur sistemi, ülkenin para arzın diğer ülkelerdeki parasal gelişmelerden etkilenmemesinden dolayı üstündür. Sabit kur sisteminde parasal bağımsızlık imkansızdır. Ülkenin parasının değeri yabancı paranın değerine sabitlendiğinden, Merkez Bankası arz yönünden yabancı para ile yurtiçi parayı birbirine ikame etmektedir. Esnek kur sisteminde ise merkez bankaları arasında herhangi bir ikamenin olmadığı varsayılmaktadır. (Miler, 1972: 428)

Günümüzde uluslararası ilişkiler gözönüne alındığında bu varsayımın geçerliliğini tartışmak gerekir. Ülkelerdeki kişilerin ve şirketlerin yabancı para tutmaları bağımsız para politikası iddiasını geçersiz kılmaktadır. Yurtiçindeki kişilerin yurtiçi para yerine yabancı para tutmalarına para ikamesi veya dolarizasyon adı verildiği belirtilmişti.

Para ikamesinin ekonomi üzerindeki reel ve parasal etkileri yabancı paranın yurtiçi para yerine ne kadar kullanıldığına bağlıdır. Yabancı para tüm işlemlerde yurtiçi para yerine kullanılıyorsa ülkenin para politikası etkisiz olacaktır. Yabancı para tüm işlemlerde değilde, işlemlerin bir kısmında yurtiçi para yerine kullanılıyorsa, bu durumda da parasal istikrarsızlık olacaktır. Ortaya çıkan parasal istikrarsızlığın kaldırılması için yabancı para miktarını da parasal büyüklüklerin içine alınması gereklidir. Para talebi tahminlerinde yabancı para miktarını göz önüne alınmalıdır. Bu amaçla, para talebi tahmin ve analizlerinde M2Y veya M3Y kullalınmalıdır. (Calomiris, C.W ve I. Domowitz, 1989).

Melvin (1988) dolarizasyonu piyasanın zorladığ bir parasal reform olarak görmektedir. Parasal reformlar merkez bankası kaynaklı veya arz yanlı reformlar olarak kabul edilirken dolarizisyon talep yanlı reform olarak kabul edilmektedir.

Para ikamesinin olması bir çok makro modeldeki varsayımları geçersiz hale getirmektedir. Çünkü makro modellerde, yurtiçi işlemlerde sadece yurtiçi paranın kullanıldığı varsayılmatadır. Para ikamesinin olduğu durumlarda yurtiçi paraya ve yabancı paraya olan talep gözönüne alınmalıdır. Yurtiçi para tutmada geçerli olan işlem ve spekülatif motifler, yabancı para tutmada da geçerli olacaktır. Bu nedenle para ikamesinin olduğu durumlarda döviz kuru risklerine önem verilmelidir.

Para ikamesinden dolayı, ülkelerin para basmaktan elde ettikleri kazançlar (seigniorage) azalacaktır. Enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde, hükümetlerin en önemli gelir kaynaklarından birisi senyorajdır. (Edwards ve Tabellini, 1991). Edwards ve Tabellini çalışmalarında 52 gelişmekte olan ülke için (Türkiye dahil) enflasyon kazançlarını hesaplamışlardır. Yurtiçi para yerine yabancı para kullanılması bütçe açıklarını artıracak ve hükümetler maliye politikaları ile bu durumu düzeltemezlerse, enflasyon daha da artacaktır. (Végh, 1989).

LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE PARA İKAMESİ

Para ikamesi ve dolarizasyon enflasyonun yüksek ve değişken, döviz kurunun sürekli yıprandığı ve büyük ölçüde kamu açıklarının olduğu ülkelerde daha fazla görülmektedir. Bu nedenle para ikamesi ve dolarizasyon ile ilgili çalışmalara altı Latin Amerika ülkesi merkez olmuştur. Bu ülkeler Arjantin, Bolivya, Şili, Meksika, Peru ve Uruguaydır.

Bu ülkelerin hepsinde 1970-1992 döneminde para ikamesi ve yurtiçi paranın yıpranması arasında aynı yönde ilişki vardır. Yıpranma oranlarının yüksek olduğu dönemlerde para ikamesi de yüksektir. Ancak bazı ülkelerde (Arjantin, Peru) zaman farklılıkları görülmektedir. Bu ülkelerde izlenen politikalar da para ikamesini etkilemektedir. Bolivya ve Meksika da 1982-1985 döneminde bankalarda döviz hesabı açılmasına izin verilmemiştir. Latin Amerika ülkelerindeki para ikamesi ve dolarizasyon konusunda detaylı bilgi Melvin (1988), Mueller (1994) ve Rogers (1992) 'de bulunabilir.

III. EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın amacı Türkiye'deki dolarizasyonu ve para ikamesini etkileyen faktörleri incelemektir. Dolarizasyon oranını yurtiçindeki varlıkların getiri oranları, faiz, kurdaki beklenen değişimler, para arzı ve enflasyon oranının etkileyeceği varsayılmaktadır. Kurdaki beklenen değişmeleri ölçemeyeceğimizden, bir önceki ayda gerçekleşen kurdaki değişmeyi beklenen değişme olarak kullanacağız.

Dolarizasyon oranı denklemi Türkiye için 1990-1995 yılları arasında aylık olarak tahmin edilmiştir. Denklem tahmin edilirken faiz hariç tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Ayrıca denklem tahmininde kullanılan serilerin durağan hale getirilmesi için fark işlemi gerçekleştirilmiştir. Denklem tahmininde değişkenlerin gecikmeli değerlerini de kullandığından VAR yaklaşımı benimsenmiştir. VAR yönteminde bağımsız değişkenlerin tamamı önceden belirlendiği için OLS kullanılır (Harvey, 1980).

$$Dol.rate = a_0 + a_1 dep.rate + a_2 R + a_3 inf.rate + a_4 m + u \quad (1)$$

(1) nolu denklemde Dol.rate çalışmanın birinci bölümünde hesaplanan dolarizasyon oranını göstermektedir. Döviz kurundaki beklenen değişmeler (dep.rate) bir dönem önceki gerçekleşen değişmelerle ifade edilmiştir. Faiz (R) için 1 aylık vadesiz mevduata bankalarca verilen oran kullanılmıştır. Eflasyon oranı (inf.rate) olarak tüketici fiyat endeksindeki yüzde değişme alınmıştır. Geniş anlamda para arzı (m) denkleme dahil edilmiştir. Hata terimi u ile gösterilmiştir.

Parantez değerler t-değerleridir. Tahmin edilen denklemde enflasyon oranının katsayısı istatistiksel olarak anlamsız bulunduğundan denklem enflasyon oranı olmaksızın tekrar tahmin edilmiştir.

$$Dol.rate = -12.72 + 0.11 dep.rate + 0.004R + 2.2m \qquad R^2 = 0.88$$

$$(-17.55) \quad (4.71) \quad (3.55) \quad (15.19)$$

Tam katsayılar 0.05 düzeyinde istatistiksel olarak ve model bir bütün olarak anlamlıdır.

Tahmin sonucunda faiz haricindeki diğer değişkenlerin katsayılarının işareti beklenen gibidir. TL'sının değer kaybı arttıkça dolarizasyon oranıda artmaktadır. Piyasadaki artan para miktarı dövize kayacağından dolarizasyon oranında artması beklenecektir. Ancak burada borsa endeksi ve repo işlemlerinin getirileri de göz önüne alınabilirse daha gerçekçi oranlar bulunabilir.

SONUÇ

1990'dan sonraki dönemde iyice bozulan makro dengelerden Türk vatandaşları kendi para birimleri yerine yabancı para birimlerine yönelmişlerdir. Bu nedenle 1984'de yüzde 1'den küçük olan dolarizasyon oranı 1990'da yüzde 25'e 1995'de ise yüzde 50'yi geçmiştir. Bu oranlara piyasada dolaşan yabancı para miktarları dahil değildir. Piyasada dolaşan yabancı para miktarı dahil edilebilse bu oran daha da büyüyecektir. Ekonomideki para ikamesinin veya dolarizasyonun artmaması için Türk Lirasına olan güvenin sağlanması şarttır. Bu durum bazı ülkelerde yeni para birimi tanımıyla gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Bergstradt, J.H. ve Bundt, T.P. (1990) "Currency Substitution and Monetary Autonomy: the Foregin Demand for US Demand Deposits, *Journal of International Money and Finance*, 9,325-334.

Calomiris, C.W ve I. Domowitz (1989) "Asset Substitution, Money Demand and The Inflation Process in Brazil" *Journal of Money, Credit and Banking*, 21, 1, 78-89.

Calvo, G. A. ve C. A. Végh (1992) "Currency Substitution in Developing Countries" *IMF Working Paper*, 92/40 International Monetary Fund.

Edwards, S. ve Tabellini, G. (1991) "Explaining Fiscal Policies and Inflation in Developing Countries", *Journal of International Money and Finance*, 10, 16-48.

Harvey, A.C. (1981) The Econometric Analsis of Time Series, Philip Allan Publishers Limited.

Melvin, M. (1988) "The Dollarization of Latin America as a Market Enforced Monetary Reform: Evidence and Implications". *Economic Development and Cultural Change*, 36, 543-558.

Miles, M.A. (1978) "Currency Substitution, Flexible Exchange Rates, and Monetary Independence", *American Economic Review*, 68,428-436.

Mueller, J., (1994) "Dollarization in Lebanon", *IMF Working Paper*, 94/129, International Monetary Fund.

Ortiz, G. (1983) "Currency Subsituion in Mexico: The Dollarization Problem", *Journal of Money, Credit and Banking*, 15,2,174-185.

Rogers,J.H. (1992) "The Currency Substitution Hypothesis and Relative Money Demand in Mexico and Canada", *Journal of Money, Credit and Banking*, 24,3,300-318.

Selçuk F. (1994) "Currency Substitution in Turkey" *Applied Economics*, 209-518.

Sturzenegger, F.A. (1994) "Hyperinflation with Currency Substitution: Introducing an Indexed Currency", *Journal of Money, Credit and Banking*, 26,3,377-395.

T.C. Merkez Bankası Üç Aylık Bülten, çeşitli sayılar.

T.C. Merkez Bankası Aylık İstatistik Bülteni, çeşitli sayılar.

Abstract

Dollarization and Money Substitution in Turkey: 1990-1995

The aim of this study is to analyze the dollarization or currency substitution in Turkey during the period 1990-1995 on a monthly basis. It was found that the dollarization rate in Turkey has increased after 1993. The dollarization rate was less than 1 percent in 1984 but this rate was more that 50 percent in 1995. It was also found that there was a positive relationship between the dollarization rate and the depreciation of TL.